

АРХЕТИП, АРХЕТИПНИЙ СМИСЛ, АРХЕТИПНИЙ ОБРАЗ

У ЛІНГВОКОГНІТИВНОМУ ВИСВІТЛЕННІ

(на матеріалі віршованих текстів американської поезії)

Белехова Л.І.

Херсонський державний університет

У статті систематизовано наукові погляди стосовно понять архетипу як колективного позасвідомого і архетипного словесного образу як усвідомленого втілення архетипного смислу в поетичний текст, розрізнено психологічні й культурні архетипи й наведено їх каталог. На основі аналізу передконцептуальної, концептуальної і вербальної іпостасі словесних поетичних образів розкрито лінгвокогнітивні механізми формування архетипних словесних образів та встановлено особливості їх функціонування в американській поезії, що уможливило виявлення нових і прихованих смислів тексту.

Ключові слова: архетип, колективне позасвідоме, словесний поетичний образ, лінгвокогнітивні механізми.

Белехова Л.И. Архетип, архетипный смысл, архетипический образ в лингвокогнитивном освещении (на материале стихотворных текстов американской поэзии)

В статье предлагается систематизация научных взглядов, касающихся понятия архетипа как коллективного бессознательного и архетипического словесного образа как осознанного воплощения архетипических смыслов в поэтический текст, в результате чего разграничены психологические и культурные архетипы, составлен каталог архетипов. На основе анализа предконцептуальной, концептуальной и вербальной стороны словесных образов раскрыты лингвокогнитивные механизмы формирования архетипических словесных поэтических образов и выявлены особенности их функционирования в американской поэзии, что способствует вычленению новых и скрытых смыслов текста.

Ключевые слова: архетип, коллективное бессознательное, словесный поэтический образ, лингвокогнитивные механизмы.

Bieliekhova L. I. Archetype, Archetypal Sense, Archetypal Image in Linguistic and Cognitive Perspective (Case Study of American Poetic Texts)

This article presents a systemic survey of scientific views on the notions of archetype as collective unconscious and archetypal verbal poetic image as a textual construal, which results in differentiation of psychological and cultural archetypes, and in compiling their catalogue. It focuses on revealing lingual and cognitive mechanisms of the formation of archetypal verbal images and their functions in American poetry which as a result ensures elucidation of its novel and hidden senses.

Key words: archetype, collective unconscious, archetypal verbal poetic image, lingual and cognitive mechanisms.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими завданнями. Теоретичною передумовою вибору проблематики

дослідження слугувала дискусія, що розгорнулася на міжнародній конференції “Downscaling Culture: Revisiting Intercultural Communication” (Cardiff University, Great Britain, 18-19 September 2014) відносно ролі і місця архетипів у породженні й осмисленні культурних і етнокультурних смислів, характеру взаємодії свідомих і несвідомих когнітивних операцій, раціонального й ірраціонального мислення у лінгвокреативній діяльності митців слова й інтерпретаційній практиці адресатів (читачів) в обробці художнього тексту.

Розбіжність у тлумаченні понять “архетип”, “архетипний смисл” і “архетипний образ”, загальна спрямованість сучасних лінгвістичних розвідок з семантики художнього тексту на виявлення способів і засобів формування й експлікації нових і прихованих смислів, зумовлених специфікою лінгвокреативної майстерності автора і лінгвістичної компетенції читача, визначають **актуальність** дослідження. Основною **метою** статті є виявлення лінгвокогнітивних операцій і прийомів експлікації архетипів та архетипних смислів у поетичних текстах американської поезії. **Об’єктом** дослідження постають архетипні словесні образи, а **предметом** – особливості їхнього формування й функціонування в американських поетичних текстах.

Для реалізації поставленої мети необхідно уточнити поняття “архетип”, “архетипний смисл” і “архетипний словесний образ”, з’ясувати розбіжності між психологічним і культурним архетипом, скласти каталог архетипів, розробити методику їх аналізу і розкрити механізми формування й особливості функціонування архетипних словесних образів у поетичних текстах.

Вихідними для статті стали положення когнітивної лінгвістики про втілене розуміння, що лежить в основі аналогового мапування як механізму формування концептуальної метафори й метонімії [47], про концептуальну інтеграцію ментальних просторів [44], яка веде до появи нових (емергентних) когнітивних структур [45].

Базовими орієнтирами дослідження слугують положення когнітивної поезики про **креативність** когнітивних процесів, яка сприяє появі нових смислів,

домінування когнітивного позасвідомого, котре зумовлює важливість передкатегоріального опрацювання інформації [54, с. 44-56]. Адекватна інтерпретація художніх текстів, особливо поезії постмодерну, вимагає *модифікації*, а інколи й *деформації* звичних стратегій і тактик, задіяних в осмисленні словесного поетичного образу [2, с. 158].

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття “архетип”, розроблене К.Г. Юнгом у 1919 році, міцно увійшло в парадигму сучасного наукового знання. На думку С.С. Аверінцева, архетипи – це не що інше, як ейдоси Платона у психіці позасвідомого, і ще до К. Юнга П.О. Флоренський вживав термін “схеми людського духу” стосовно аналізу образів християнської міфології [1, с. 127]. У ХІХ ст. О.М. Веселовський наголошував на вирішальному значенні для поетичного мовлення усталених формул, які пов’язані з міфопоетичним мисленням, народною творчістю та пам’яттю людства [7, с. 295]. У такому ж значенні послуговувався цим терміном Дж. Бруно, стверджуючи, що “це те, без чого нічого не існує, найреальніша й спеціальна здатність, єдине тотожне, що наповнює все, наповнює й освітлює Космос і спонукає природу виробляти свої види. Це він, ейдос, називається піфагорійцями рушієм і збуджувачем Космосу. Плотін називає його прародителем, бо ж він розподіляє насіння на полі природи і є найближчим розподільником форм. Ми його називаємо внутрішнім художником, тому що він формує матерію і фігуру зсередини, як зсередини насіння чи корінь виводить і оформляє стовбур, зсередини стовбура жене сук, потім оформляє гілля, зсередини його розпускаються бруньки, зсередини бруньків він оформлює, складає, як з нервів, листя і квіти” [4, с. 156-157]. З огляду на вищезгадане можна сказати що, архетип – це нерв словесного поетичного образу у тому сенсі, що він забезпечує як формування, так і функціонування останнього.

У руслі досліджень когнітивної семантики Дж. Лакофф та М. Джонсон визначили поняття “когнітивного позасвідомого” (cognitive unconscious) як властивості людської психіки (mind) формувати передконцептуальні структури думки шляхом гештальтного сприйняття предметів і явищ об’єктивної реальності

через тілесну, чуттєво-наочну й сенсорно-моторну взаємодію людини з оточуючим світом [49, с. 269-270; 50, с. 10-11]. Наукові експерименти у галузі психології та нейрології довели, що більшість мисленневих операцій людина здійснює автоматично (не усвідомлюючи їх), але не через пригнічення інстинктів позасвідомого, як їх тлумачив З.Фрейд [28, с. 341], а тому, що вона оперує ними поза рівнем когнітивного усвідомлення, не додаючи ніяких зусиль до їх розуміння [42, с. 42-46]. Це відбувається завдяки тому, що частина поняттєвої системи людини, її розум сформовані ще до рефлексійної стадії її розвитку, до осмислення нею своєї самості (self) [50, с. 12]. Усвідомлення себе, свого “я”, оцінка себе й оточуючого світу, побудова концептуальної картини світу – основа раціональної, осмисленої поведінки homo sapiens, це те, що відрізняє його від тварини [40, 81].

Словесними способами прояву архетипів позасвідомого є міфи, легенди, казки, поезія [41, с. 18], а саме, архетипні словесні образи. У цих культурних формах відбувається поступове шліфування заплутаних та жахливих образів, вони трансформуються у теми, сюжети, символи, все довершеніші за формою та всеоб’ємніші за змістом [27, с. 113-117].

Сьогодні як у вітчизняних, так і зарубіжних дослідженнях простежується неоднозначність тлумачень та різноманітність підходів до поняття “архетип”. Архетип розуміють і як колективне позасвідоме [32-а, с. 121; 41, с.11], тобто **психологічний архетип**; і як базовий елемент культури, що формує моральні імперативи духовного життя, тобто **культурний архетип** [10, с. 38; 11, с. 301]; та як **архетипні образи**, в яких об’єктивуються базові, універсальні для всього людства теми, сюжети й мотиви [23; 24: 39; 40; 48]. У наше завдання входить уточнення й розмежування понять психологічного архетипу, культурного архетипу та архетипного словесного поетичного образу як художньої категорії поетичного тексту. Саме таке розмежування впливає із вивчення еволюції поглядів на поняття “архетип” та виявлення списку, каталогу архетипів із тих джерел, де розглядаються архетипні образи, теми та сюжети.

В історії вивчення архетипу виокремлюємо п’ять основних напрямів:

антропологічний [14; 29; 35; 36; 37], *психологічний* [32; 33; 34; 41], *літературознавчий* [3; 18; 23; 27; 48; 53], *культурологічний* [18; 27; 48; 51; 52; 56] та *лінгвістичний* [2; 5; 13; 16; 21; 22; 24; 25]. Усі ці напрями мають спільні й відмінні точки зору на предмет дослідження, тому проаналізуємо й систематизуємо їх в аспекті репертуару універсальних тем, сюжетів та мотивів, що викликані архетипами.

Першою до поняття архетипу звернулась культурна антропологія, зокрема Кембриджська школа порівняльної антропології Джеймса Фрезера та його послідовників: Гілберта Меррея, Джона Харрісона, Уільяма Батлера та ін. Поставивши за мету зібрати міфи та ритуали різних культур з тим, щоб виявити в них фундаментальні схожості, Дж. Фрезер у своїй “Золотій гілці” дав архетипні паралелі сюжету Нового Заповіту та християнської містеріальної обрядовості [29]. Описані Фрезером міфи та обряди привернули увагу не лише етнографів, але й письменників завдяки драматичній проблематиці людського страждання як шляху до смерті та оновлення, паралелізму між життям людини та природи, циклічності, що відповідає уявленню про вічний колообіг у природі та людському існуванні [18, с. 162]. Дослідження Кембриджської школи стимулювали літературних критиків до пошуку архетипів у літературі [див., напр.: 37; 38; 40; 41; 56]. Так, наприклад, у відомому вірші Т.Еліота “The Waste Land” Х. Блок виявив архетип “чаші Святого Грааля”, визначивши його зміст як “прагнення осягнути смисл буття” [37, с. 116]. Цей архетип виявляється і в основних темах лицарських балад Середньовіччя, культів плодючості у Давній Греції та навіть простежується у давніх індійських ведах [51, с. 34, 41-44; 35, с. 116]. Основною метою таких досліджень було показати, що культура всього світу базується на стандартних зразках. Американська школа антропологів, на відміну від британської, зацікавилася пошуком не подібностей [напр.:39], а відмінностей, розбіжностей у культурах народів, наголошуючи, що, навіть якщо архетипні паралелі існують, у контексті іншої культури вони набувають змін [32, с. 34-37; 52, с. 56-64].

Необхідно відзначити, що хоча в антропологічному напрямі, так само як і в

літературознавчому, поняття архетипу тлумачиться лише як загальна чи розрізнявальна схема культури [29, с. 19], висновки антропологів стали поштовхом до вивчення архетипу як явища пізнавальної діяльності людини [див., напр.: 2, с. 229-238; 5].

Сам термін “архетип” був введений психологічною школою, яка дала пояснення його природи та провела межу між архетипом та інстинктом, архетипом та символом [34, с. 57-67, 336-342; 41, с. 49], підкресливши різницю між біологічними і культурологічними, духовними аспектами досвіду людини [34, с. 63]. Представники літературознавчого напрямку окреслили шляхи вивчення архетипів у міфології, фольклорі, релігійних писаннях та художній літературі, визначивши коло найбільш розповсюджених архетипних тем, сюжетів, персонажів та символів [35; 40; 41; 27; 48, с. 112-124]. Предметом дослідження архетипів у лінгвістиці є виявлення способів їх словесного оформлення [2; 21; 22; 24; 25].

В аналітичній психології під впливом ідей К. Юнга архетип розглядають як праформу свідомості [41, с.18]. На думку К. Юнга, у поетів та інших видатних людей до їх власного голосу приєднується інший, що йде ніби з глибин свідомості [33-а, с. 101]. Свідомість творців може оволодівати змістом, що плине з потаємних глибин підсвідомості та надає їй релігійної та художньої форми. У видатних людей є інтуїція, яка далеко переважає свідомий розум. Вони схоплюють деякі “праформи”. Ці “праформи” виникають у свідомості людини спонтанно та мають здатність впливати на її внутрішній світ [там само, 102]. Потім ці “праформи” й було названо “колективним позасвідомим” [там само, 121]. Колективне позасвідоме К. Юнга є родовою пам’яттю людства, підсумком життя роду; воно властиве всім людям, передається як спадщина і є основою індивідуальної психіки та її культурної своєрідності [33а, с.122; 34, с.148]. Інакше кажучи, архетипи “колективного позасвідомого” – це пізнавальні моделі та образи. Вони завжди супроводжували людину та були джерелом міфології і поезії [34, с. 60-64, 90-98].

У дослідженнях К. Юнга поняття архетипу як колективного позасвідомого та архетипного образу як проявленої свідомості постійно уточнювались [пор., напр.: 33-а, с. 93-95; 33-б, с. 112; 345, 101; 34, с. 68]. Систематизуючи погляди К. Юнга та інших науковців на природу архетипу, ми виявили низку архетипів, одні з яких слід розглядати як **психологічні архетипи**, тобто як прояв колективного позасвідомого, а інші – як **культурні архетипи**, код загальнолюдської культури.

До психологічних архетипів відносяться архетипи: Самість, Его, Тінь, Дух, Аніма, Анімус, Мати/Жінка, Світло, Темрява, Вогонь, Вода, Земля, Повітря, Море, Орієнтація, Регенерація або Трансформація [33-а, с. 93-95, 109, 112, 123, 124, 126, 139, 145-148; 34, с. 422; 17, с. 108, 169; 23, с. 577]. Психологічний архетип як такий – це лише форма, можливість репрезентації змісту [33-б, с. 216], а його зміст – згорнуті знання, радше передзнання, отримані у результаті емоційного досвіду, “психофізіологічний компонент людини, її пренатальна свідомість” [23, с. 577].

Культурні архетипи суть смислообрази, що закарбували загальні базові структури людського існування і постають як “неуспадкована пам’ять колективу” [26, с. 8]. До культурних архетипів відносимо архетипи: Трійці, Мадонни або Богоматері, Персони/Маски, Героя/Трікстера, Вічного Мандрівника, Світового Дерева, Світового Яйця, Мудрого Старця/Старухи, Життя, Смерті, Розвитку, Метаморфози, тобто Трансформації і таке інше [17, с. 108, 169; 28, с. 111-115; 10]. Якщо список психологічних архетипів є більш менш окресленим, каталог культурних архетипів залишається відкритим. Так, Нортоп Фрай вважає, що в поетичній драмі Т.Еліота “Коктейльна вечірка” (Cocktail Party) втілено архетип Алкести [28, с. 114]. Говорять також про архетип Гамлета, Попелюшки чи Отело [58: р. 23, 56, 121]. На наш погляд, у такому випадку йдеться не про архетип, а про архетипний образ, концептуальні ознаки якого слугують підґрунтям для формування певного персонажного образу в художньому тексті. Не слід плутати поняття архетипа як колективного позасвідомого та архетипного образу як усвідомленого втілення імплікаційних ознак архетипу у творенні текстового

конструкту. Список культурних архетипів відкритий, але не безкінечний. Його можна доповнити лише етнокультурними архетипами, а не прообразами літературних творів світової скарбниці.

Для з'ясування відмінностей між психологічним і культурним архетипом необхідно наголосити на тому, що 1) психологічний архетип – це лише форма колективного позасвідомого, емоційний слід, залишений у генетичній пам'яті людства завдяки його емоційному досвіду, натомість культурний архетип – результат культурно-історичного досвіду, закріпленого у колективній свідомості людства через мотиви і сюжети, образи і символи, закарбовані у міфах і фольклорі різних мовних спільнот.

2) Різниця спостерігається й у найменуванні архетипів. Ім'я психологічного архетипу, як правило, вживається у називному відмінку: архетип Самість, Дух, Аніма, Анімус і таке ін., а культурного – у родовому: архетип Трійці, Трікстера, Вічного Мандрівника, Маски.

3) Всі психологічні архетипи амбівалентні. Так, архетип Вода, який імплікує значення очищення, простежується у словесних поетичних образах *“She sings that Jesus will wash her sins away”* (Stevens OB, 633); *“the spring wash of your love”* (Williams MV, 123); *“Of Life there are the waters sure / Which shall remain for ever pure”* (Bradstreet EAP, 13). Втілення концептуальних імплікацій живої та мертвої води ілюструє словесний поетичний образ: *“The pungent oranges and bright green wings / Seem things in some procession of the dead / Winding across wide water, without sound”* (Stevens OB, 634) Архетип Вода є підґрунтям прототипової концептуальної схеми ЖИТТЯ Є ВОДА у словесному поетичному образі *“In headaches and in worry / Vaguely life leaks away”* (Auden OB, 1053).

4) Структурними елементами для побудови образ-схеми психологічного архетипу постають концептуальні імплікації, тобто психічні відчуття, уявлення, що викликаються психологічними архетипами внаслідок емоційного досвіду колективного позасвідомого. Структурними елементами образ-схеми культурного архетипу виступають ключові концепти, якими структуровано знання сучасної

людини про ті чи інші образи, персонажі та сюжети, що відображені у скарбницях світової культури та зафіксовані у довідковій літературі: літературних та культурологічних енциклопедіях, міфологічних словниках.

5) Культурні архетипи виступають у ролі спонтанно діючих стійких структур обробки, зберігання та репрезентації колективного досвіду. Серед них можна виділити універсальні та етнокультурні архетипи. Зберігаючи та репродукуючи колективний досвід культурогенези, **універсальні** культурні архетипи забезпечують наступність та єдність загальнокультурного розвитку.

Етнокультурні архетипи є константи національної духовності, що виражають та закріплюють основоположні властивості етносу як культурної цілісності. У кожній національній культурі домінують свої етнокультурні архетипи, які суттєво визначають особливості світогляду, характеру художньої творчості та історичної долі народу. Так, у германській духовності К.Юнг виділяє раціоналізм та прагнення свободи й порядку, що відбивається в архетипному образі Вотана, який є “неперевершеним втіленням тієї фундаментальні якості, що особливо властива німцям” [33-б, с. 389]. За К. Юнгом, актуалізація архетипу є “крок у минуле”, повернення до архаїчних властивостей духовності [33-б, с.108], натомість посилення архетипного значення може бути і проекцією в майбутнє, оскільки етнокультурні архетипи виражають не лише досвід минулого, але й сподівання майбутнього, мрію народу [10, с. 39]. Архетипом українського духу вважають філософію Серця, що означає переважання емоції над розсудом, інтуїції над раціональністю [8, с. 15]. Навряд чи можливо говорити про архетип американського народу через його молодість та неоднорідність, скоріше доцільно визначати стереотипи американського образу життя.

Формування й функціонування архетипних словесних поетичних образів в американській поезії. Концептуальна система людини формується різними видами знань, що зумовлено тим, по яких каналах отримано інформацію і як її усвідомлено: через когнітивне позасвідоме чи свідоме. Ось чому в понятті концептуальної системи ми розрізняємо три рівні ментальних репрезентацій:

довербальний, або **передконцептуальний**, що містить архетипні образ-схеми та образ-схеми базових концептів (basic-level concepts), визначені в когнітивній лінгвістиці як ідеальні когнітивні моделі (ICM) [49, с. 68, 269-270], **концептуальний**, структурований різними концептами, упорядкованими у схематичні моделі образів за допомогою трансформацій образ-схем (image schemas) [49, с. 283-284; 50, с. 27, 29] і **вербальний**, що оприявлює у словесних поетичних образах архетипні та базові образ-схеми й концептуальні схеми тропів.

У контексті роботи архетипи вважаються **передконцептуальною** основою формування словесних поетичних образів. Вони – передзнання людства, “закодована можливість множинності, що є гарантією проти глухих кутів еволюції” [15, с. 53]. Архетипи колективного позасвідомого можна розглядати як своєрідні когнітивні образи, на які орієнтується людина у своїй інстинктивній поведінці: інтуїтивне схоплення архетипів випереджає будь-яку його дію, “спускає курок” інстинктивної поведінки людини; це когнітивна структура, в якій у короткій формі записано родовий досвід [19, с. 38].

У чистому вигляді архетип не входить до свідомості, він завжди поєднується з певними уявленнями людського досвіду та піддається свідомій обробці. Розуміння архетипів виникає завдяки активації відношень між усвідомленим і позасвідомим смисловим змістом, який і дає можливість розуміння. У сучасній психології відношення між свідомістю й актуалізованими областями смислів позасвідомого розглядають як фігуро-фонові [6, с. 50]. Фігура, образ свідомого сприймається лише “на фоні”, на тлі позасвідомого, котре є “мовчанням, що говорить” [12, с. 257]. За даними наукових досліджень у галузі нейрології 95% поняттєвої системи людини, її розуму становить колективне позасвідоме [42, с. 12-13]. Як той мольєрівський Журден не знав, що він говорить прозою, так і людина не усвідомлює механізмів дії архетипів.

Архетип як такий ще не є образом, це тільки емоціогенні передзнання, концептуальні імплікації, викликані позасвідомою реакцією первісної людини на таємні сили природи, нездатністю людини пояснити причину свого емоційного

стану, зумовленого впливом оточуючого середовища [34, с. 64, 90-98]. Аксиомою сучасної лінгвістичної науки є визнання єдності та взаємодії емоції й когніції [43, с. 180]. Пізнання супроводжується емоціями, в свою чергу, емоції вмотивовують пізнання [31, с. 672]. Категоризація емоцій, концептуалізація емоційного досвіду людини формує “внутрішній емоційний лексикон”, який сприймається як обов’язкова частина складної структури знань, представлених у свідомості [30, с. 132]. У контексті нашої роботи внутрішній емоційний лексикон розуміємо як передконцептуальну структуру словесного образу і пропонуємо у вигляді образ-схем архетипів як форматів репрезентації знань про них.

Архетипний образ набуває матеріальних обрисів, ословлювання на чарівній землі поезії. Якщо архетип – це довільна форма мислення, то словесний поетичний образ – продукт свідомої творчості, експлікація передконцептуального та концептуального знання шляхом словесного втілення в поетичному тексті. Так, наприклад, архетипи Життя та Вода актуалізуються у словесному поетичному образі “*life’s clear stream*” (Frost NA, 1093) через втілення концептуальних імплікацій архетипу Вода: “плинність”, “чистота”, – у номінативних одиницях *clear stream* за допомогою атрибутивного мапування цих імплікацій архетипної образ-схеми Вода на споріднені концептуальні ознаки архетипної образ-схеми Життя. Іншими словами, мапування структур знання, що містяться в образ-схемах (передконцептуальній іпостасі образу) Життя й Вода, є можливим завдяки наявності в обох образ-схемах спільних ознак: життя плине як і вода, якість життя оцінюється у термінах поняття чистоти. Атрибутивне мапування ознак архетипних образ-схем Життя й Вода є лінгвокогнітивним механізмом формування метафоричних концептуальних схем ЖИТТЯ Є ВОДНИЙ ПОТІК, ЖИТТЯ Є ЧИСТИЙ ВОДНИЙ ПОТІК, які структурують концептуальну іпостась словесного поетичного образу “*life’s clear stream*”. Вербальне втілення концептуальних схем здійснюється через номінативні одиниці *life, clear, stream*, котрі у плані їх семантичної характеристики є прототиповими лексичними одиницями відносно відповідних кожному з них синонімічному ряду: *life – being*,

existence, age; stream – brook, tide; clear – transparent, unstained. Концептуальні схеми, вербалізовані прототиповими лексичними одиницями, як правило, виступають підґрунтям стереотипних словесних поетичних образів, тих, що внаслідок постійного вживання у поетичних творах різних авторів стали укоріненими у поетичній свідомості. На відміну від них архетипні словесні поетичні образи формуються шляхом наративного мапування, що передбачає проєкцію (projection) біблійного або міфологічного сюжету, мотиву чи символу на зміст образу. У своєму мисленні людина використовує наративну уяву, тобто іносказання, постійно, але непомітно, автоматично, оскільки повсякденний досвід постає як наративний потік [55, с. 35]. Наративне мапування є можливим завдяки притаманному людині особливому типові мислення – параболічному, яке полягає у здатності людини категоризувати навколишній світ через упакування свого досвіду у сценарії або історії. Параболічне мислення лежить в основі творення параболічних словесних образів, основним механізмом формування яких постає наративне мапування відомих мотивів, сюжетів шляхом прямого цитування славнозвісних висловів чи використання промовистих власних назв, перифрази [2, с. 82-84; 190].

З огляду на вищезазначене, архетипні словесні поетичні образи класифікуємо на **образи-сюжети** та **образи-символи**, які відрізняються своїми функціями в поетичному тексті. Архетипні словесні поетичні образи-сюжети виконують в поетичному тексті *пізнавально-творчу* функцію, оскільки, відображаючи явища і події міфопоетичної картини світу, вимагають активізації фонових і культурно-енциклопедичних знань. Так, в архетипному словесному образі: “*What America did you have when Charon quit poling his ferry and you got out on a smoking bank and stood watching the boat disappear on the black waters of Lethe*” (Ginsberg CAP, 173), – початок освоєння Нового Світу американцями, відчуття невідомого й ті труднощі, з якими прийдеться зіткнутися першим поселенцям, передаються А. Гінзбургом через проєкцію на словесний поетичний образ міфологічного сюжету про Харона, який перевозив душі в інший невідомий

світ.

Для архетипних словесних образів-символів характерною є **сугестивна** функція. Остання розуміється нами як створення емоційного напруження, яке виникає через вживання амбівалентних символів. Наприклад, словесний поетичний образ: *“Life is a bowl of cherries”* (Sandburg CP, 341), – потребує знання змісту символів у англосаксонській та скандинавській традиціях, де *вишня*, так само як і *яблуко*, символізує *плід пізнання добра і зла, дари* [57, с. 48].

Одним з найперших архетипів позасвідомого, що стикається із свідомістю людини на перших кроках її життя, є архетип Орієнтація, який має вияв у базових, архетипних схемах ВЕРХ – НИЗ, ВГОРУ – ДОДОЛУ, ЛІВОРУЧ – ПРАВОРУЧ – ВСЕРЕДИНУ. У поетичному мисленні архетипи Орієнтація та Розвиток стали підґрунтям прототипових концептуальних схем ЖИТТЯ Є ВМІСТИЛИЩЕ, ЖИТТЯ Є РУХ, ЖИТТЯ Є ШЛЯХ, розширення та модифікація яких веде до різного типу словесних поетичних образів: *“My golden bowl and silver cord e’re long / Shall both be broke, by racking death so strong”* (Bradstreet EAP, 28) – ЖИТТЯ Є ЧАША; ЖИТТЯ Є ШЛЯХ; *“the westering slope of life’s autumnal lea”* (Whittier OB, 154) – ЖИТТЯ Є ПОРИ РОКУ, ЖИТТЯ Є РУХ ДО СМЕРТІ; *“My Life closed twice before its close”* (Dickinson CP, 124) – ЖИТТЯ Є ВМІСТ; *“The yellow shine of the high lure / Overlying life’s high points”* (Sandburg CP, 381).

Слід зауважити, що той чи інший психологічний архетип можна знайти у будь-якому словесному поетичному образі, тоді як культурні архетипи об’єктивуються не у кожному образі. Так, у словесному поетичному образі: *“What have you seen beyond our sunset fires / That lights again the way by which we came?”* (Robinson OB, 505) – містяться психологічні архетипи Світло, а в словесному поетичному образі: *“the final consolation of / silence / and the long dreamless sleep of those / who hunger for nothing”* (Fagan MV, 82) – психологічний архетип Темрява.

Сигналами архетипних словесних поетичних образів слугують власні назви, промовисті імена, цитації або перифрази з Біблії, міфологічних та фольклорних текстів, які використовуються поетами як стилістичний прийом алюзії. Так,

наприклад, в архетипному словесному образі: *“Mother Marie Theresa / Like Proserpina, who fell / Six months a year from earth to flower in hell”* (Lowell MV, 234) – образ Матері Терези створюються через алюзію на архетипний сюжет про римську богиню рослинності Прозерпину, аналога грецької богині Персефони, котра символізує щорічне відродження природи, плідність, доброту й благодійність.

Наративне мапування архетипного сюжету припускає його проекцію на словесний поетичний образ як у незмінному, так і перифразованому вигляді. Так, Г. Лонгфеллоу послуговується прямою цитацією з Біблії *“Life is real! Life is earnest! / And the grave is not its goal; / **Dust thou art to dust returnest,** / Was not spoken of the soul”* (Longfellow BAP, 106). У словесних поетичних образах К. Сендберга цитації із Біблії адаптовані до сучасної англійської мови: *“**Dust to dust, and ashes to ashes** and then an old silence and a useless silence”* (Sandburg) та використані для створення іронії: *“In the poolrooms the young hear, **Ashes to ashes, dust to dust,** If the women don’t get you then the whisky must”* (Sandburg CP, 46).

Метонімічні словесні образи Смерті такі, як наприклад: *“eternal rest”* (Bradstreet EAP, 23, 24, 27; Taylor EAP, 29, 31; Barlow EAP, 56), *“Shadow”* (Bradstreet EAP, 25; Whimsatt EAP, 346) завдяки повторюваності у різних поетичних творах набули усталеного вжитку і сприймаються як стереотипи поетичного мислення. Такі стереотипні словесні образи, що відтворюють архетип Смерті, можна зустріти й в сучасній американській поезії: *“the shadow may not reach you”* (Robinson OB, 480) – *“хай тінь не дожене тебе”*; *“in the eternal rest of the beloved”* (Bowers CAP, 34) – *“у вічному спокої тих, кого любимо, незабутніх”*. З метою надання цим образам оригінальності та новизни поети ХХ століття удосконалили архетипні концептуальні схеми шляхом лінгвокогнітивних операцій та процедур розширення, спеціалізації, модифікації та нарощування, внаслідок чого маємо нові словесні поетичні образи, як наприклад: *“To suffer dungeons where so many doors / Will open on the cold eternal shores / That look sheer down / To the dark tideless floods of Nothingness”* (Robinson OB, 505) –

“Страждання у сирій темряві з багатьма дверима відкриє холодні вічні береги, які вважаються сяючими та ведуть до темного стоячого потоку Небуття”; “*Death is a Mother of Beauty*” (Stevens OB, 604) – Смерть – мати краси.

Архетип може пронизувати і весь образний простір вірша, як, наприклад, у вірші К. Сендберга “*Sea-Wash*” (CP, 204):

The sea-wash never ends.

The sea-wash repeats, repeats.

Only old songs? Is that all the sea knows?

Only the old strong songs?

Is that all?

The sea-wash repeats, repeats.

У наведеному поетичному тексті відсутні оригінальні поетичні метафори, метонімії чи оксиморон, проте образність та емоційна тональність створюється використанням стилістичних прийомів алітерації (повтор приголосних – *sea-wash never ends, sea-wash repeats, repeats; strong songs*) та асонансу (повтор голосних – *sea-wash never ends, sea-wash repeats, repeats; only old songs*), взаємодія яких викликає ономастопейю – звукову імітацію шурхотіння морських хвиль. Неологізм К.Сендберга *sea-wash* – морська стихія, нескінчений рух хвиль, коловорот води активує архетип Море. Його концептуальні імплікації – енергія, стихія, очищення, відродження, рух – допомагають вилучити смисл словесних поетичних образів “*The sea-wash never ends. The sea-wash repeats, repeats*”, який полягає у відчутті нескінченності буття, постійного колообігу життя. Особливий емоційний настрій спокійного філософського роздуму над вічністю буття передається позитивними емосемами, що містяться у семантиці номінативних одиниць *never ends, repeats, old songs* та риторичними питаннями: *Only old songs? Is that all the sea knows? Only the old strong songs?*, в яких персоніфікована метафора “*море співає*” викликає уявлення про міфологічні образи та символи, пов’язані з міфологемою моря. Остання є набором міфологічних сюжетів, символів, образів про море у скарбниці світової культури.

Аналіз поетичних текстів вимагає не тільки лінгвістичної, культурологічної, а й поетичної компетенції – здатності створювати та розуміти особливі поетичні вирази, в яких опредметнені емоціогенні знання, що активуються архетипами колективного позасвідомого. Глибинний смисл словесного поетичного образу визначається через передкатегоріальний аналіз семантики його складових, який спирається на знання змісту архетипів.

Висновки і перспективи дослідження. Підсумовуючи, зазначимо, що систематизація й осмислення наукового доробку з проблеми архетипу уможливили встановлення критеріїв розрізнення психологічних і культурних архетипів, окреслення їх списку й визначення механізмів формування архетипних словесних образів в американській поезії. Психологічні архетипи – це концептуальні імплікації, передзнання, що дані людині від початку, натомість культурні архетипи – це концептуальні структури обробки, зберігання та репрезентації колективного культурного досвіду. Концептуальні імплікації психологічних архетипів слугують підґрунтям стереотипних та ідіотипних словесних поетичних образів, в яких архетип може бути вираженим експліцитно або імпліцитно. Експліцитне вираження той чи інший архетип отримує через розширення, специфікацію та модифікацію спочатку архетипної схеми, а потім прототипової концептуальної схеми шляхом різного роду лінгвокогнітивних операцій та процедур, які формують розмаїття словесних поетичних образів. В основі творення архетипних словесних образів лежать культурні архетипи, концептуальні ознаки яких проектується на зміст словесних образів. Лінгвокогнітивним механізмом формування архетипних словесних образів визнається наративне мапування, тобто проекція сюжетів, мотивів чи символів, що містяться в Біблії, міфах і фольклорних творах, шляхом стилістичного прийому алюзії.

Концептуальний аналіз словесних поетичних образів з урахуванням лінгвокогнітивних механізмів розгортання архетипних образ-схем, що лежать у їхній основі, дозволяє класифікувати ці образи на словесні архетипні образи-

сюжети та образи-символи. Словесні поетичні архетипні образи-сюжети виконують пізнавально-творчу функцію, тобто характеризуються найбільшим ступенем впізнавання, оскільки в них втілено сюжет, знайомим для більшості культурно-освічених читачів. Формування й інтерпретація словесних архетипних образів-символів вмотивовано знанням універсальних та національних символів.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у виявленні архетипів в англійських прозових текстах, у визначенні когнітивного стилю письменників на основі аналізу преференцій у вживанні того чи іншого архетипу в побудові художніх образів.

Література

1. Аверинцев С.С. Аналитическая психология К.Г. Юнга и закономерности творческой фантазии / С.С. Аверинцев // О современной буржуазной эстетике. – Вып. 3. – М.: Искусство. – 1972. – С. 110 – 155.
2. Белехова Л.І. Словесний поетичний образ в історико-типологічній перспективі: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі американської поезії) : монографія / Белехова Л. І. – Херсон: Айлант, 2002. – 368 с.
3. Бернштейн И. Новая жизнь вековых образов / И. Бернштейн // Вопросы литературы. – 1985. – №7. – С. 86 – 113.
4. Бруно Дж. О причине, начале и едином / Дж. Бруно // Антология мировой философии: В 4-х томах. – М.: Мысль. – 1970. – Т. 2. – С. 156 –169.
5. Бурова В.Л. Когнитивный аспект мифа в составе художественного текста (на материале англоязычных художественных текстов): автореф. на соиск. науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 “Германские языки” / В.Л. Бурова. – М., 2000. – 26 с.
6. Веккер Л.М. Психика и реальность: Единая теория психических процессов / Веккер Л.М. – М.: Гнозис, 1998. – 604 с.
7. Веселовский А. Н. Историческая поэтика / Веселовский А.Н. – М. : Высшая школа, 1989. – 406с.
8. Горський В.С. Античність і філософська думка Київської Русі / В.С. Горський // Антична культура і вітчизняна філософська думка. – Серія 2. “Світогляд”. – К.: Т-во “Знання” УРСР. – 1990. – С. 15 – 23.

9. Даниленко В.Г. Архетип, монотип, стереотип як формотворчі структури художнього тексту (на матеріалі прози Григора Тютюника): дис... канд. філол. наук: 10.02.01 Українська мова. / В.Г. Даниленко – К, 1994. – 160 с.
10. Забияко А.П. Архетипы культурные / А.П. Забияко // Культурология XX век / Энциклопедия. Т. 1. – СПб.: Университетская книга; “Алетейя”, 1998. – С. 38 – 41.
11. Косарев А. Философия мифа: Мифология и её эвристическая значимость / Косарев А.. – СПб: Университетская книга, 2000. – 304 с.
12. Лакан Ж. Семинары. Книга 1: Работы Фрейда по технике психоанализа: Пер. с франц. – М.: Гнозис, 1998. – 186 с.
13. Лебедева Л.Б. Бессознательное в языковом стиле // Логический анализ языка: Образ человека в культуре и языке. – М.: ИНДРИК. – 1999. – С. 135 –145.
14. Леві-Строс К. Міт і значення // Слово. Знак. Дискурс: Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. – Львів: Літопис. – 1996. – С. 343 – 356.
15. Мамардашвили М.К. Стрела познания / Мамардашвили М.К. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 396 с.
16. Мароши В.В. Архетип Арахны: мифологема и проблемы текстообразования: автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.08 / В.В. Мароши. – Екатеринбург, 1996. – 22 с.
17. Маслова В.А. Введение в лингвокультурологию / Маслова В.А. – М.: Наследие, 1997. – 208с.
18. Мелетинский Е.М. Аналитическая психология и проблема происхождения архетипических сюжетов / Е.М. Мелетинский // Бессознательное. Многообразие видения. – Новочеркасск: Агенство Сагуна. – Т. 1. – 1994. – С. 159 – 167.
19. Руткевич А.М. Архетип / А.М. Руткевич // Культурология XX век. Энциклопедия. Т.1. – СПб.: Университетская книга; “Альтейя”, 1998. – С. 37 – 38.
20. Слухай (Молотаева) Н.В. Художественный образ в зеркале мифа этноса: М.Лермонтов, Т. Шевченко (лингвосемиотический аспект): дис... д-ра филол. наук: 10.02.02., 10.02.01. / Н.В. Слухай (Молотаева). – К., 1996. – 450 с.
21. Слухай А.С. Етнічний міф в образних парадигмах давньоанглійських епіко-міфологічних текстів: дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови”/ А.С. Слухай. – К., 2011. – 254.с.
22. Старовойтова Х.В. Архетип *Матері* в сучасній французькій драмі: лінгвокогнітивний аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” /Х.В. Старовойтова. – К, 2008. –20 с.
23. Топоров В.Н. Миф. Ритуал. Символ. Образ. Исследования в области мифопоэтического /Топоров В.Н. – М. : Прогресс, 1995. – 624 с.

24. Топорова Т.В. Отражение архетипов начала и конца в древнегерманской лингвокультурной традиции / Т.В. Топорова // Литературный язык и культурная традиция [Отв. ред. Н.И. Семенюк, В.Я. Порхомовский]. – М.: Стела. – 1994. – С. 200 – 216.
25. Топорова Т.В. Об архетипе “воды” в древнегерманской космогонии / Т.В. Топорова // Вопросы языкознания. – 1996. – №6. – С. 39 – 48.
26. Успенский Б.А. Поэтика композиции. Структура художественного текста и типы композиционной формы / Успенский Б.А. – М. : Искусство, 1970. – 225 с.
27. Фрай Н. Архетипний аналіз: теорія мітів / Н. Фрай // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. – Львів: Літопис. – 1996. – С. 109 – 136.
28. Фрейд З. Художник и фантазирование: пер. с нем. / Фрейд З. – М.: Республика, 1995. – 400с.
29. Фрэзер Дж. Золотая ветвь: Исследования магии и религии: пер. с англ. / Фрэзер Дж. – М.: Фирма изд-во АСТ, 1998. – 784 с.
30. Шаховский В.И. Эмотиология в свете когнитивной парадигмы языкознания / В.И. Шаховский // К юбилею ученого: Сб. науч. трудов, посвященных юбилею Е.С. Кубряковой. – М., 1997. – С. 130–135.
31. Шаховский В. И. Эмоции в коммуникативной лингвистике / В.И. Шаховский // Горизонты современной лингвистики: Традиции и новаторство: Сб. в честь Е.С. Кубряковой. – М., 2009. – С. 671–683.
32. Юнг К. -Г. Архетипы и символ. – М.: Renaissance, 1991. – 306 с.
- 33-а. Юнг К.-Г. Душа и миф: Шесть архетипов : пер. с англ. / Юнг К.-Г. ; пер. с англ. – К. : Гос. библиотека Украины для юношества, 1996. – 324 с. ;
- 33-б. Юнг К.-Г. Человек и его символы / Юнг К.-Г. ; пер. с англ. – СПб. : Б.С.К., 1996. – 646 с.
34. Юнг К.-Г. Сознание и бессознательное / Юнг К.-Г. ; пер. с англ. – СПб. : Университетская книга, 1997. – 544 с.
35. Ackerman R. The Myth and Ritual School / Ackerman R. – Cambridge (Mass.): Cambridge University Press, 1991. – 234 p.
36. Benedict R. Patterns of Culture / Benedict R. – L.: Routledge, 1934. – 189 p.
37. Block H. M. Cultural Anthropology and Contemporary Literary Criticism / Block H. M. – Cambridge: Cambridge University Press, 1952. – 304 p.
38. Bodkin M. Archetypal Patterns in Poetry / Bodkin M.. – Stanford: Stanford University Press, 1934. – 324 p.
39. Bodkin M. Studies in Type-Images in Poetry, Religion and Philosophy / Bodkin M.. – Stanford: Stanford University Press, 1951. – 356 p.

40. Boyer R. Archetypes / R. Boyer // Companion to Literary Myths, Heroes and Archetypes. – L.; N.Y.: Routledge. – 1996. – P. 110-117.
41. Campbell J. The Inner Reaches of Outer Space: Metaphor as Myth and as Religion / Campbell J. – N. Y., Toronto: Harper and Row Publishers, 1988. – 286 p.
42. Churchland P.S. Neurophilosophy: Toward a Unified Science of the Mind, Brain / Churchland P.S. – Cambridge (Mass.): Bradford / MIT Press, 1986. – 456 p.
43. Daneš F. Cognition and emotion in discourse interaction: A preliminary survey of the field / F.Daneš // Proceedings of the Fourteenth International Congress of Linguists : [ed. by W. Barner, J. Schmidt, D. Viehweger]. – Berlin, 1987. – P. 168–179.
44. Fauconnier G. Mental Spaces: Aspects of Meaning Construction in Natural Language / Fauconnier G. – Cambridge: Cambridge University Press, 1994. – 190 p.
45. Fauconnier G. Turner M. Principles of conceptual integration / G. Fauconnier, M.Turner // Discourse and Cognition: Bridging the Gap : [ed. by J. R. Koenig]. – Stanford, 1998. – P. 269–283.
46. Fauconnier G. The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities / G.Fauconnier, M. Turner. – N.Y. : Basic Books, 2002. – 440 p.
47. Freeman M. Poetry and the scope of metaphor: Toward a cognitive theory of literature / M.Freeman // Metaphor and Metonymy at the Crossroads. A Cognitive Perspective. – Berlin, N.Y., 2000. – P. 253– 283.
48. Frye N. The Great Code: The Bible and Literature / Frye N. – Toronto: Academic Press Canada, Cop, 1982. – 261 p.
49. Lakoff G. Women, Fire and Dangerous Things. What Categories Reveal About the Mind / Lakoff G. – Chicago : The University of Chicago Press, 1987. – 614 p.
50. Lakoff G. Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought / G.Lakoff, M. Johnson. – N. Y. : Basic Books, 1999. – 624 p.
51. Loomis R.S. The Grail: From Celtic Myth to Christian Symbol /Loomis R.S. – Cardiff: University of Wales Press, 1963. – 287 p
52. Mead M. Cultural Bases for Understanding Literature / Mead M.. – Cambridge: Cambridge University Press, 1953. – 286 p.
53. Pratt A.V. Archetypal Patterns in Women's Fiction / Pratt A.V. – Stanford: Stanford University Press, 1981. – 302 p.
54. Tsur R. Playing By Ear and the Tip of the Tongue: Precategorical Information in Poetry / R. Tsur. – John Benjamins B.V. – 2012. – 309 p.
55. Turner M. The Literary Mind: The Origin of Thought and Language / Turner M. – N.Y., Oxford : Oxford University Press, 1998. – 187 p.

56. Weston J.L. From Ritual to Romance / Weston J.L. – Cambridge: Cambridge University Press, 1920. – 94 p.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

57. Тресиддер Дж. Словарь символов: пер. с англ./ Тресиддер Дж. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 1999. – 448 с.

58. A Comprehensive Dictionary of Literature Chief Editor & Compiler: Julien D. Bonn. – Dehli : Abhishek Publications, 2010. – 192 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. **BAР** – The Best American Poetry 1995 / [ed. by R. Howard]. – N.Y.; L.; Toronto, etc.: A Touchstone Book, Publ. by Simon & Shuster, 1996. – 303 p.
2. **Frost CP** – Frost R. Complete Poems of Robert Frost. – N.Y. : Holt, Rinehart and Winston, 1962. – 666 p.
3. **MV** – The Pocket Book: Modern Verse / [ed. by O. Williams]. – N.Y. : Washington Square Press, Inc., 1958. – 635 p.
4. **NA** – The Norton Anthology of American Literature: Third Edition – N.Y., L. : W.W. Norton & Company, 1989. – 2856 p.
5. **OB** – The Oxford Book of American Verse – N. Y. : Oxford University Press, 1950. – 1132 p.
6. **PA** – The Postmoderns: The New American Poetry Revised / [ed. by D. Allen and G. F. Butterick]. – N.Y.: Grove Weidenfeld, 1982. – 436 p.
7. **Sandburg CP** – Sandburg C. The Complete Poems / Sandburg C. – San-Diego; N. Y.; L.: Harcourt Brace Jovanovich Publishers, 1970. – 797 p.

Белєхова Лариса Іванівна – доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри англійської мови та методики її викладання,
Херсонський державний університет.
e-mail lorabelehova@mail.ru